

Г. М. Шаульська

здобувач відділу моніторингу законодавства
Інституту законодавства Верховної Ради України

МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ ТА ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті за класифікацією стисло розглянуто моделі громадянських суспільств. Зроблено спробу охарактеризувати громадянське суспільство в Україні. Визначено деякі його особливості, які потребують уваги під час реформування системи публічного управління та удосконалення механізмів, які б сприяли розвитку громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: моделі громадянських суспільств, публічне управління, механізми державного управління.

Постановка проблеми. Категорія «громадянського суспільства» знаходиться на перетині кількох наукових галузей і досліджується філософією, політичними, юридичними, іншими науками. Ми розглядатимемо питання у площині науки державного управління, враховуючи філософські та політологічні наукові досягнення, за визначенням яких громадянське суспільство – це теоретична абстракція, ідеальний тип суспільства, але це також система самостійних, незалежних від держави суспільних інститутів і стосунків, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, приватних інтересів і потреб. Такий підхід до розгляду питання, можливо, дещо складний, але, на наш погляд, необхідно залучати досягнення різних наукових галузей для удосконалення системи публічного управління з ефективними механізмами, які б оптимально сприяли розвитку громадянського суспільства в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Громадянське суспільство, зокрема його моделі, досліджують такі науковці: В. Андрущенко, Ю. Габермас, О. Гарань, Р. Дворкін, А. Карась [1], А. Колодій [2; 3], М. Михальченко, В. Полохало, М. Руденко [4], С. Рябов, В. Сіренко, В. Тимошенко, В. Ткаченко та інші. Серед зарубіжних дослідників: Н. Розенблюм [5], Д. Кін [6], Р. Патнем, Дж. Александер, Е.А. Геллнер.

Мета статті. Головною метою роботи є стисло розглянути характеристики моделей громадянських суспільств, сучасного громадянського суспільства в Україні для визначення особливостей, які потребують уваги науковців та фахівців під час реформування системи публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Поряд із часовими або історичними моделями громадянського суспільства, які було умовно узагальнено під назвами: «громадянського суспільства I, II та III», виділяють моделі, в яких враховуються певні функції життєдіяльності громадянського суспільства. Одним із варіантів такого моделювання вважають класифікацію професора Гарвардського університету Н. Розенблюм [5], що виділяє такі різновиди: «демократичне», «посередницьке» та «виборче громадянське суспільство». Для нашого дослідження коротко нагадаємо їх характеристики.

Отже, «демократичне громадянське суспільство» вирізняється тим, що його суб'єкти роблять наголос на політичній участі та потенційній опозиційності громадських об'єднань до владних структур (функція противаги). Головним завданням громадянських об'єднань є «прищеплення громадянам почуття політичної дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім'я загального добра. Вони мають внутрішньо бути ліберально-демократичними «міні-республіками», орієнтованими на публічне обговорення і здійснення політики» [2; 5].

Як агент формування чеснот (вихованість, «соціабельність», здатність до солідарного розв'язання проблем) характеризується «посередницьке громадянське суспільство». Воно націлює громадян на соціальні зв'язки, принципи громадянськості, відкритості, товариськості та відповідальності, тобто якості, що забезпечують цілісність плюралістичної ліберальної

демократії, як зазначає А. де Токвіль [7]. У посередницькому громадянському суспільстві «від вторинних асоціацій не очікують формування політичних достоїнств, та соціальне співробітництво зовсім не обов'язково має трансформуватись у політичне представництво» [2; 5].

На підвищення економічної ефективності та загального добробуту спрямоване «*виборче громадянське суспільство*». Вважається, що це поки нова тенденція в розумінні його функцій, але саме вона найбільше відповідає умовам сучасності. Н. Розенблум пропонує цю модель як найперспективнішу, посиляючись на Гегеля. Німецький філософ писав про суперечливість та обмеженість морального впливу громадянського суспільства, в якому переважають егоїстичні інтереси, вузькогрупова прив'язаність, бідність [2; 5; 8]. Ці риси й нині загрожують єдності громадянського суспільства і вимагають «різноманітних виправлень». Про необхідність розвитку громадянського суспільства в цьому напрямі пишуть і такі теоретики сучасного егалітарного лібералізму та учасникової демократії, як Б. Барбер, М. Вольцер тощо.

Охарактеризовані аналітичні моделі можна застосовувати до вивчення етапів розвитку громадянського суспільства в кожній окремій країні. І таких досліджень науковцями зроблено чимало. Наприклад, США пройшли шлях від «посередницького громадянського суспільства» через політизований період «демократичного громадянського суспільства», а тепер перебувають у стадії становлення «виборчого» суспільства.

Наведені моделі дослідники використовують і як інструмент аналізу національних відмінностей у функціонуванні громадянського суспільства, адже риси та його вплив на політику були різними навіть у межах одного регіону. Так, у французькому суспільстві, хоча соціальні та політичні інститути формувалися в той час, що і у США, та ґрунтувалися на схожих ідеологічних засадах, форми суспільної взаємодії, солідарності й політичної активності були більш радикальними, політизованими. І люди залежали від держави та державної політики більшою мірою. У деяких аспектах французькі соціальні інститути могли бути демократичнішими, в інших – аристократичнішими, але завжди вони були менш ліберальними.

Характеризуючи Західну Європу, дослідники зазначають, що тут завжди найпоширенішою була модель демократичного громадянського суспільства, зі своїми відмінностями в різних країнах. У Німеччині, наприклад, громадянське суспільство не було таким незалежним, як у Франції.

Його називають напівзахідним варіантом відносин держави і громадянського суспільства.

У країнах Східної Європи (окрім Росії) сформувалося «освічене громадянське суспільство», «суспільство-культура», яке поступово розвивається у повноцінну націю. Особливістю можна вважати те, що тут громадянське суспільство спочатку поширювалося тільки на сферу освіти та культури і зароджувалося незалежно від держави.

Отже, аналізуючи різні країни, їхні громадянські суспільства, що за наявності схожих рис і характеристик належать до однієї моделі, знайдемо чимало відмінностей між ними. Фахівці філософських та політологічних наук радять це брати до уваги молодим демократичним державам (таким, як Україна), які лише розвиваються і розробляють свої стратегії побудови громадянських суспільств.

Якщо спробувати, використовуючи класифікацію моделей, зорієнтуватися щодо громадянського суспільства в Україні, то можна помітити кілька особливостей, притаманних нашій державі. На відміну від, наприклад, країн Західної Європи, де громадянське суспільство формувалося переважно еволюційним шляхом, а нині переживає процеси модернізації, в Україні на різних етапах історичного розвитку існували лише окремі його елементи, які не сформувалися в цілісну модель. І нині у процесі становлення громадянського суспільства саме держава (її органи), на нашу думку, має відігравати особливу роль у створенні умов для його розвитку.

Отже, готової універсальної моделі, яку можна було б пересадити на український ґрунт, для нашої держави не існує. Маючи визначені орієнтири, необхідно розробляти свій шлях, щоб досягти рівня розвинутого громадянського суспільства. І хоча деякі дослідники заперечують особливості в еволюції його розвитку в нашій державі, ми вважаємо, що досвід інших країн необхідно застосовувати з урахуванням української сучасності, історичних традицій та менталітету, які треба вивчати і враховувати під час реформування системи публічного управління.

Надаючи характеристики моделі сучасного громадянського суспільства нашої держави (яка розвивається в суспільствах із «навздогінною моделлю»), серед ознак можна також виділити: політизованість громадського життя і домінуючу роль інтелігенції (духовно-інтелектуальної еліти). Саме інтелектуальна еліта на певних історичних етапах (зокрема під час революцій) гуртує народ, щоб зробити новий крок у напрямі розвитку. Це свідчить про відсутність необхідного рівня самосвідомості кожного окремого громадянина, без чого не може бути розвинутого громадянського суспільства.

До важливих характеристик належить і недостатній рівень участі громадських організацій (інститутів громадянського суспільства) в державному управлінні [9]. Незважаючи на те, що законодавством України досить повно визначена їх адміністративна правосуб'єктність, що дає їм широкі можливості, самі інститути громадянського суспільства передбачені для них механізми майже не використовують. Отже, на цьому етапі розвитку підвищується роль держави, органів державного управління й місцевого самоврядування, які мають допомогти інститутам громадянського суспільства використовувати створені для них механізми.

Належна підтримка державою громадських (неприбуткових) організацій, як свідчить світовий досвід, має позитивний політичний, соціальний і економічний ефект.

Можна додати, що від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить не лише ступінь демократизму держави, а й рівень її соціально-економічного розвитку. Для прикладу, за результатами щорічного дослідження «Індекс соціального розвитку» за 2017 рік, розробленого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки Deloitte, лідером світового рейтингу стала Данія, далі йдуть скандинавські країни, Канада, Нідерланди, Австралія, Англія, Німеччина. Україна (\$7 457 ВВП на душу населення) посіла 64 сходинку серед 128 країн, Вірменія – 59, Білорусь – 65, Таджикистан – 92 [10]. Загалом країни пострадянського простору демонструють низький рівень усіх показників.

Окрім бідності, серед характеристик сучасного українського суспільства, яке складно, але все ж таки крокує у напрямі громадянського суспільства, виділяють також: роз'єднаність (в етнокультурному, політичному, соціальному сенсі), безвідповідальність (громадяни не беруть на себе відповідальність за проблеми суспільства), недовіра (державі, громадським організаціям, політичним партіям), амбівалентність (бажання протилежних речей: приватного підприємництва, але проти приватизації землі).

Разом із тим історичні події 2013–2014 рр. засвідчили суттєві зрушення у розвитку громадянського суспільства в Україні. За результатами дослідження Агентства США з міжнародного розвитку, Україна навіть випереджає інші країни пострадянського простору (не враховуючи балтійські країни). Це сталося завдяки появі після Майдану потужного волонтерського руху.

Висновки і пропозиції. Аналіз моделей громадянських суспільств, за якими вивчають суспільства в різних країнах, переконує: готової

універсальної моделі, яку можна було б використати в Україні, для нашої держави не існує. Адже, на відміну від інших країн, де громадянське суспільство формувалося переважно еволюційним шляхом, в Україні на різних етапах історичного розвитку існували лише окремі його елементи, які не сформувалися в цілісну модель. Ті етапи становлення, які європейські держави проходили протягом століть, Україна долає за лічені роки. Наша держава, яка належить до суспільств із «навздогінною моделлю», має громадянське суспільство з такими характеристиками: політизованість громадянського життя, домінування ролі інтелігенції (духовно-інтелектуальної еліти), недостатній рівень участі громадських організацій тощо. І на сучасному етапі розвитку роль держави, органів влади полягає в тому, щоб удосконалювати систему публічного управління, напрацьовувати ефективні механізми, які мають оптимально сприяти розвитку громадянського суспільства в Україні.

Список використаної літератури:

1. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних баченнях: Монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
2. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. Львів: Червона Калина, 2002. 275 р.
3. Колодій А.Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу). URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>.
4. Руденко М. Еволюція теоретичних концепцій громадянського суспільства в світовій та українській політичній думці. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/43.pdf>.
5. Rosenblum, Nancy L. Civil Societies: Liberalism and the Moral Uses of Pluralism. Social Research. Vol. 61. № 3 (Fall 1994). P. 540–557.
6. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. К.: К.І.С ; Аналіт.-дослідн. центр, 2000. 191 с.
7. Токвіль А. Про демократію в Америці. К.: Всесвіт, 1999. С. 412–418.
8. Г.В.Ф. Гегель. Філософія права. §188.
9. Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства. Роз'яснення Міністерства юстиції від 24.01.2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0016323-11>.
10. «Індекс соціального розвитку» за 2017 рік. Social Progress Imperative. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2017.html>.

Шаульская Г. Н. Модели гражданских обществ и особенности современного гражданского общества в Украине

В статье, согласно классификации, кратко рассмотрены модели гражданских обществ. Сделана попытка охарактеризовать гражданское общество в Украине. Определены некоторые его особенности, которые требуют внимания при реформировании системы публичного управления и совершенствования механизмов, способствующих развитию гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: модели гражданских обществ, публичное управление, механизмы государственного управления.

Shaulska H. M. Models of civil society and peculiarities of modern civil society in Ukraine

The article on classification briefly reviews the models of civil society. An attempt is made to characterize civil society in Ukraine. Some of its features are identified which require attention during the reform of the public administration system and the improvement of mechanisms that would contribute to the development of civil society in Ukraine.

Key words: civil society models, public administration, mechanisms of public administration.